

Globalizácia a ilúzie v prístupoch k udržateľnému rozvoju

M. Šikula: Globalization and Illusions in Approaches to Sustainable Development. Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 258 – 261, 2003.

From the first international ecological forum in Stockholm (1972) till the World Summit in Johannesburg (2002), the more and more repugnant process of gradual elaborating of the sustainable development requirements is running on the one hand, and the process of hidden or uncovered torpedoing of its change into addressed, globally effective and obligatory realizable program on the other hand. It seems that a real solving of the extreme problems of sustainable development is not possible in the frame of and by the means of economic and social mechanisms, as well as by the model of exploitation of the natural resources, which were born during the industrial revolution and were developed in the era of the industrial society. Also the understanding of sustainable development requires a radical change. Considering the time delay in the functioning of the climate system, it is necessary to approach sustainable development as a unity of its remedial and preventively adaptive side.

Globalizácia preniká „všetkými pórami“ do života národov a jej extrémne protirečivé prejavy a dôsledky sa stávajú akoby každodennou samozrejmosťou. Na jednej strane skrýva v sebe obrovský produktívny potenciál oslobodzovania človeka od diktátu obmedzenosti zdrojov a netušené možnosti ľudsky dôstojného rozvinutia civilizácie. Na druhej strane formy, v akých doteraz prebieha, prinášajú aj nebývalé riziká ohrozujúce ľudstvo. V čoraz vyhranenejšej podobe a čoraz bezprostrednejšie v celoplanetárnych súradniciach spôsobuje „odľudšťovanie“ ekonomiky a jej neúnosne rastúce odcudzenie tak vo vzťahu k človeku, ako aj vo vzťahu k prírode. Ide teda o rozpor medzi odľudšťujúcim rastom bohatstva a tromi hanbami súčasného sveta – biedou, nezamestnanosťou a ekologickou deštrukciou.

Vzťahy medzi ekonomikou a životným prostredím majú z hľadiska globalizácie viaceré špecifiká. Na jednej strane si práve v tejto oblasti ľudstvo začalo prvýkrát výraznejšie a exaktnejšie uvedomovať globálne súvislosti a ohrozenia doterajšieho modelu ekonomického rozvoja. Na druhej strane – napriek tomu, že za uplynulých 30 rokov sa nazhromaždilo obrovské množstvo dôkazov o alarmujúcich dôsledkoch koristníckeho prí-

stupu ľudstva k prírode, v praxi sa nielenže nič nezmenilo k lepšiemu, ale, naopak, globalizácia, ktorá sa od začiatku 90. rokov 20. storočia výrazne zintenzívnila, problémy životného prostredia ešte viac vyostruje.

Kým naši predkovia chápali Zem ako svoju matku životelku, dnes, pod vplyvom krátkozrakej koristníckej ekonomiky zvyšujúcej zisk na najvyššie božstvo, k nej človek pristupuje ako k mŕtvemu objektu svojich zisťujúcich záujmov, ktorý možno ľubovoľne drancovať. Patologická paradoxnosť situácie spočíva v tom, že na oficiálnych medzinárodných fórach sa vedecky fundovane definuje globálny rozmer krízy životného prostredia, presvedčivo sa dokazujú ohrozenia a riziká z nej vyplývajúce pre ďalší osud ľudstva a adresne sa pomenávajú jej hlavné príčiny, no predstavitelia najvplyvnejších hospodárskych a finančných kruhov a ekonomicky najsilnejších krajín, ktorí majú rozhodujúci vplyv na smerovanie a charakter hospodárskeho vývoja buď závery a výzvy týchto fór cynicky ignorujú, alebo sa snažia otupovať a bagatelizovať ich význam.

Od Summitu Zeme v Riu de Janero (1992) prebieha čoraz rozporupľnejší proces postupného precizovania požiadaviek „trvalo“ udržateľného rozvoja (TUR)

na jednej strane a skrytého či zjavného torpédovania premeny týchto požiadaviek na adresný, globálne účinný a záväzne realizovateľný program na druhej strane. Priebeh a výsledky ekologických veľkopodujatí, ktoré nadväzovali na Summit Zeme to žalostne dokumentujú. V Kjóte (1997) trápne handlovanie o obmedzení emisií skleníkových plynov vyústilo do Protokolu, ktorý naplánoval také malé percento ich redukcie, načasovanej na také dlhé obdobie, že je takmer bezcenná. Medzinárodná konferencia v Buenos Aires (1998) mala za úlohu najmä nájsť cesty a prostriedky na presadenie limitov emisií CO₂ z Kjóta. Aj tu sa však zopakoval scenár nepochopenia a konfliktnosti prístupov priemyselne vyspelých a rozvojových štátov. Hlas vedcov požadujúcich výrazné znížovanie emisií všetkých plynov vyvolávajúcich tzv. skleníkový efekt úplne zanikol v nechtutných ťahaniciach okolo obchodovania či kŕmovania s emisnými kvótami. Priemyselne vyspelé krajiny navrhli, aby nimi stanovené kvóty mohli realizovať v rozvojových krajinách. Splnenie emisnej kvóty „doma“ je totiž podstatne náročnejšie na technologické a finančné prostriedky ako v rozvojovej krajine, kde sa okrem iného začína od nuly. Rozvojové krajiny to považujú za ďalšiu formu ekologického imperializmu. Argumentujú tým, že priemyselne vyspelé štáty dosiahli svoju úroveň poškodzovaním životného prostredia a až keď zbohatli, chcú ho začať „chrániť“ tak, že sa budú znovu obohacovať predajom drahých ekologických technológií rozvojovým krajinám. Trhovo konformné využívanie emisných kvót má nesporne racionálne jadro a pri serióznom prístupe k jeho aplikácii by mohlo byť pre zúčastnené strany obojstranne výhodné. V žiadnom prípade však nemožno zásadné riešenie problému emisií skleníkových plynov zúžiť len na obchodovanie s emisnými kvótami, ktoré sú navyše krajne nedostatočné. Analogicky „veľkorysý“ prístup bolo možné pozorovať pri riešení chudoby a biedy všeobecne ako súčasť TUR i ako výrazného zdroja ohrozovania životného prostredia.

Svetový summit v Johannesburgu bol doteraz najväčším megapodujatím a je vydávaný za vyvrcholenie snažení o zabezpečenie TUR. V skutočnosti išlo skôr o vyvrcholenie rozporuplnosti medzi čoraz rozpracovanejším súborom proklamácií a pokračujúcim narastaním a zostrovaním reálnych problémov TUR, ktoré podľa mnohých indikátorov už dosahujú kritický prah. V Politickej deklarácii sú pateticky sformulované všeobecné záväzky, presnejšie predsavzatia k riešeniu problémov nastolených už pred desiatimi rokmi v Riu de Janeiro a fakticky, aj keď nesmeli, sa priznáva zhoršovanie v základných komponentoch TUR. Pri ich riešení by mal zohrať kľúčovú úlohu Implementačný plán. V jeho desiatich kapitolách sú podrobne vyšpecifikované problémy základných aspektov TUR, ako aj de-

tailný opis zámerov či prístupov k ich riešeniu. Má len jednu „chybičku krásy“, chýba mu to, čo robí plán reálnym – účinný realizačný mechanizmus s adresným rozdelením vecne a časovo vymedzených a kontrolovateľných úloh a záväzkov.

Pri hľadaní východísk by sme sa asi mali poučiť z myšlienky A. Einsteina, že *„problémy nie je možné vyriešiť na tej úrovni, kde sa prejavujú a podobnými prístupmi, ktoré viedli k ich vzniku. Je treba zostúpiť na hlbšiu úroveň a tam hľadať riešenie.“*

Z hľadiska TUR a jeho dnešných extrémnych problémov a rozporov to znamená, že ich reálne riešenie a prekonávanie nie je zrejme možné v rámci a prostredníctvom ekonomických a sociálnych mechanizmov, ani modelov exploatacie prírodných zdrojov, ktoré sa zrodili v priemyselnej revolúcii a rozvinuli v industriálnej spoločnosti.

V období priemyselnej revolúcie sa ešte bohatstvo Zeme zdalo nevyčerpatelne a nikto si nekládol otázku, ako s ním racionálne hospodáriť. Účinnosť strojov a technológií bola preto desaťkrát väčšia v čerpaní a spotrebe prírodných zdrojov, ako vo vytváraní úžitkových hodnôt. V tejto logike pokračoval rast produkčnej kapacity ľudstva a neracionálny prístup k využívaniu prírodných zdrojov nadobúdal čoraz dramatickejšie dimenzie. Jedným z jeho kľúčových prejavov je ich neadekvátne oceňovanie, pri ktorom sa do ceny nielen nedostatočne, ale spravidla vôbec nepremietajú priame a nepriame ekologické náklady, ba čo viac, ceny energetických a surovinových zdrojov sa často umelo stláčajú rôznymi monopolnými praktikami. Pritom boj o surovinové zdroje nadobúda často aj podobu vojnových konfliktov a ich výskyt na území mnohých rozvojových štátov, najmä v Afrike, sa stáva pre ne výhodou, ale prekliatím.

Druhou „stránkou mince“ podhodnocovania prírodných zdrojov v ekonomickom rozvoji je relatívne nadhodnocovanie faktora práce, čím sa technický pokrok orientuje predovšetkým na zavádzanie pracovne úsporných technológií, čo zasa zostruje problém nezamestnanosti. Rozpor medzi podhodnocovaním prírodných zdrojov a nadhodnocovaním práce má za následok „roztváranie nožníc“ medzi rýchle rastúcou produktivitou živej práce a zaostávajúcim zvyšovaním množstva úžitkových hodnôt na jednotku energie a surovín, čo v konečnom dôsledku deformuje celkový model ekonomického rastu. Zároveň však odhaľuje úzku previazanosť globálnych problémov a kríz i vzájomnú podmienenosť ich reálneho prekonávania. Je potešiteľné, že sa už aspoň v teórii objavujú prístupy, ktoré začínajú presadzovať práve také riešenia.

Popri zdanlivej nevyčerpatelnosti prírodných zdrojov sa od čias priemyselnej revolúcie zásadne zmenil aj charakter fungovania trhového mechanizmu a jeho

dôsledky, ako aj potreba a charakter regulácie zo strany štátu, resp. medzinárodných inštitúcií. Z hľadiska TUR má osobitný význam to, že trh nedokáže určiť únosnosť exploatacie Zeme, ani to, kde končí rozumné uspokojovanie potreby a kde začína nenásytosť a plytvanie. S tým súvisí aj prežitie a z hľadiska TUR neudržateľné chápanie blahobytu bežne vyjadrovaného prostredníctvom HDP. V doterajšej praxi sa HDP sploštuje na ekonomický obrat, čo má z hľadiska TUR dva zásadné nedostatky. Prvý spočíva v tom, že sa do neho nepremieta záporná externalita v podobe znehodnoteného životného prostredia (ako vyčíslená škoda). Druhým nedostatkom je okolnosť, že vyjadruje také zväčšovanie bohatstva, v ktorom jeho vecný obsah tvorí aj rastúci podiel produktov vyrábaných a spotrebúvaných vplyvom umelo „nabudzovaných“ a vyvolávaných potrieb vnucovaných všadeprítomnou a stále agresívnejšou reklamou a rafinovanou sofistickou marketingu. V tomto zmysle časť HDP a jeho rastu vlastne odzrkadľuje plytvanie a mrhanie zdrojmi spoločnosti, čo ostro kontrastuje s neúnosne sa zväčšujúcou polarizáciou bohatstva a biedy.

Tým sme sa dostali azda k najkontroverznejšiemu aspektu ekologicky podmienenej zmeny v chápaní blahobytu, ktorá vyžaduje obmedzenie nadmernej spotreby Severu, kde pripadá približne na 20 % obyvateľov planéty okolo 80 % planétarnej spotreby. Je totiž dokázané, že ak by každý obyvateľ zemegule spotreboval toľko surovín a energie, vyprodukoval toľko odpadu ako priemerný Severoameričan, kapacita biosféry by to vydržala len niekoľko dní, maximálne týždňov.

Načrtnuté negatívne trendy v ekonomických, sociálnych a ekologických aspektoch doterajšieho modelu rozvoja sa mimoriadne zintenzívnili v posledných desaťročiach vplyvom liberalizácie finančných tokov, deregulácie globálnych trhov a nebyvalej koncentrácie ekonomickej sily transnacionálnych korporácií, čím sa ďalej vystupňovala partikulárna racionalita hospodárenia v intenciiach bezbrehej ziskovej motivácie. To sa dialo v podmienkach silnejúcich širokospektrálnych prejavov nastupujúcej inováčnej a technologickej revolúcie. Kvalitatívne zmeny s ňou spojené generovali utváranie nového technologického spôsobu výroby, výmeny a informačnej komunikácie. Tieto hlboké zmeny našli ideový odraz v rade teoretických koncepcií počnúc koncepciou postindustriálnej spoločnosti, informačnej spoločnosti, poznatkovo orientovanej a učiacej sa spoločnosti, cez rozmanité koncepcie akcentujúce niektoré čiastkové aspekty, ako sú teórie postfordizmu, „tretej vlny“, sieťovej, digitálnej, internetovej či virtuálnej ekonomiky, až po syntetizujúce koncepcie globalizácie a novej ekonomiky. Z komparatívnej analýzy týchto koncepcií vyplýva, že každá z nich reflektuje a akcentuje niektorý z množstva prejavov prin-

ciálnych zmien, ktoré signalizujú prechod k novej etape vývoja ľudskej civilizácie. Zároveň priniesli presvedčivú argumentáciu, že ak kvalitatívne nové postindustriálne technologické výrobné postupy, spôsoby výmeny a informačnej komunikácie zostávajú v spojení s prežitými industriálnymi formami fungovania ekonomiky a spoločnosti, vyvoláva to a nebezpečne vyostčuje globálne civilizačné rozpory. V tomto historickom rámci sa však TUR javí len ako nebezpečná ilúzia.

Z kontextu uvedených koncepcií sa ako reálne riešenie odvodzuje tzv. veľká postindustriálna transformácia, ktorou by sa mal navodiť nový dejinný vzorec či paradigma ďalšieho vývoja ľudstva. Tým a dostávame k samotnému chápaniu TUR. V súčasnosti sa ním rozumie taký rozvoj, ktorý pri uspokojivom zabezpečovaní potrieb súčasných generácií umožňuje budúcim generáciám zdediť životné prostredie aspoň takej kvality, akú preberali súčasné generácie od svojich predchodcov. Iné vymedzenie akcentuje zvyšovanie kvality života v dlhodobom horizonte s ohľadom na všetky živé bytosti. Európsky parlament formuloval TUR ako zlepšovanie životnej úrovne a blahobytu ľudí v medziach kapacity ekosystémov pri zachovaní prírodných hodnôt a biologických rozmanitostí pre súčasné a budúce generácie. Domnievam sa, že z poznatkov o charaktere vývoja životného prostredia a jeho kritickom stave vyplýva požiadavka zásadného zrealizovania prístupu k chápaniu udržateľnosti rozvoja. Kľúčovú úlohu v nej zohráva faktor časového oneskorenia. Zo správ Medzinárodného panelu pre klimatickú zmenu vyplýva, že rast skleníkového efektu spôsobujúceho globálne otepľovanie má jednoznačne antropogénny pôvod, pričom vyvolaná klimatická zmena má z časového hľadiska akcelerujúci charakter. Ak vezmeme do úvahy ešte fakt, že v jednotlivých segmentoch životného prostredia nastali aj niektoré nevrátne zmeny a tento proces stále pokračuje, tak požiadavky, aby budúce generácie prevzali od súčasných rovnakú enviromentálnu kvalitu, sa javia ako nereálne.

Okrem toho môžeme pozorovať špecifické časové oneskorenie vo formovaní enviromentálneho vedomia a svedomia ľudstva, pre ktoré sú príznačné nasledujúce tendencie:

- Verejnosť je nedostatočne informovaná, prípadne aj vedome dezinformovaná, v dôsledku toho je ľahostajná a nedostatočne zodpovedná.
- Posun v environmentálnom myslení a konaní generácií je omnoho pomalší v porovnaní s tým, ako sa zhoršujú globálne podmienky na Zemi.
- Absentujú podmienky, ktoré by nútili a motivovali podnikateľské subjekty, vlády, občanov, politikov i ochranárov ku koordinovanému spoločnému postupu v záujme vytvárania predpokladov udržateľnosti života.

- Zdroje a prostriedky, ktoré vlády vyčleňujú na životné prostredie, riešia nanajvýš lokálne problémy, no sú krajne nedostatočné na odstraňovanie ekologických škôd čoraz globálnejšej a agresívnejšej priemyselnej i celkovej hospodárskej činnosti.

- Absentuje výchova ku globálnemu environmentálnemu cíteniu, myšlienky, výzvy a varovania environmentálnych odborníkov zostávajú nepovšimnuté, často sa nekompetentne sponchybujú i ironizujú.

- Pri absencii účinných environmentálnych koncepcií a realizačných nástrojov na národnej úrovni nie je možné presadiť na medzinárodnej úrovni globálnu koncepciu udržateľného života.

Načrtnuté súvislosti vedú k záveru, že potrebné zrealnenie prístupov k TUR vyžaduje, aby sa do jeho vymedzenia organicky vniesli dve vzájomne podmienené dimenzie. Prvú predstavuje globálne koordinovaný systém opatrení zameraný na spomalenie až zastavovanie zhoršovania ekonomických, sociálnych a environmentálnych aspektov dlhodobej udržateľnosti rozvoja. Druhá dimenzia spočíva v globálne koordinovanom procese preventívnej prípravy a včasnej realizácie adaptačných opatrení na nepriaznivé zmeny environmentálnych podmienok, ktoré sú vzhľadom na zotrvačnosť klimatických procesov v konkrétnych časových horizontoch nezvratné. Z toho prirodzene vyplýva aj zásadná zmena prístupu k meraniu smerovania k dlhodobejšej udržateľnosti, resp. neudržateľnosti rozvoja. Monitorovanie príslušných údajov bude síce prebiehať aj podľa krajín, no výsledné ukazovatele (indexy) udržateľnosti rozvoja by mali byť v zásade globálne, lebo reálna udržateľnosť rozvoja má a môže mať len globálny charakter.

Ak má byť boj o skutočnú udržateľnosť rozvoja účinný, musí vyvážené spájať nápravnú a preventívne adap-

tačnú stránku, aby sa nemuselo splniť varovné proroctvo kirgizského spisovateľa Čingiza T. Ajtmatova:

„Najhrozivejšie perspektívy ľudského rodu sú stále rovnaké, prenasledujú nás stáročia. Len dnes sa prejavujú hlbšie, v akomsi predapokalyptickom štádiu... V konzumnom ošiali, žijúc na úkor budúcnosti, nemyslíme na ekologickú krízu. Príroda je pre nás mlčanlivý nesvojprávny otrok. Skôr alebo neskôr každý Spartakus, každý John Brown povstane. Nám potom neostane nič iné, len modliť sa k nebesám z mŕtvej zeme, ale to už bude neskoro.“

Literatúra

- Bianchi, G., Rosová, V.: Je environmentálna kríza krízou sociálneho správania? Život. Prostr., 33, 1999, 6, s. 299 – 302.
- Forrester, Y. W.: World Dynamics. Cambridge, 1971.
- Hranaiová, M.: Kvantifikácia externalít environmentálneho charakteru. Život. Prostr., 36, 2002, 1, s. 14 – 16.
- Lapin, M.: K tretej správe Medzivládneho panelu pre klimatickú zmenu. Život. Prostr., 36, 2002, 2, s. 82 – 86.
- Meadows, D. M.: The Limits of Growth. New York, 1972.
- Mederly, P., Nováček, P., Topercer, J.: Ako merať pokrok pri smerovaní k udržateľnému rozvoju – index udržateľného rozvoja. Život. Prostr., 36, 2002, 2, s. 73 – 78.
- Šarmír, E.: Udržateľný rozvoj v globalizujúcom sa svete. Život. Prostr., 37, 2003, 3, s. 120 – 124.
- Šikula, M.: Globalizácia – rázcestie civilizácie. Sprint Bratislava, 1999.

Doc. Ing. Milan Šikula, DrSc., Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava
milan.sikula@savba.sk

